

Hamza b. Ali, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, y.y, t.y.,

Hamza b. Ali, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, y.y, t.y,

MEHMET BEŞİR ERGİN

Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye
Res. Asst., Marmara University, Faculty of Theology, Istanbul / Turkey

besirah1958@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0103-3595>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Kasım / November 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kasım / November

Atıf / Citation: Ergin, Mehmet Beşir. "Hamza b. Ali, *Mishafü'l-Münferid bi-Zâtihi*, y.y, t.y, ". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 3/6 (Kasım/November 2019): 37-

43.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

İslam tarihi boyunca birçok farklı fırka/mezhep temel düşüncelerini meşru-
laştırmak için nassları yorumlama faaliyetleri içine girmiştir. Bu yorumlama
faaliyetlerine başvuran fırkalardan biri de Fâtımîler döneminde altıncı halife
Hâkim bi Emrillâh (ö. 411/1021) liderliğinde kurulan daha sonra Hamza b.
Ali, Muktenâ el-Bahâuddîn ve İsmâil et-Temîmî başta olmak üzere mezhe-
bin diğer dâileri tarafından sistemleştirilen Dürzîliktir. *Dürzîlik*, başta Ham-
za b. Ali olmak üzere Muktenâ el-Bahâuddîn, İsmâil et-Temîmî ve diğer
hudud ve dâiler aracılığıyla sistemleştirilen, temelde Hâkim bi Emrillâh'ın
uluhiyeti üzerine inşâ edilen, diğer tüm dinlerin neshedildiği inancına sahip
olan Hâkim ve Hamza'nın yeniden zuhûr etmesiyle birlikte mevcût maddi
dünyanın onların eline geçip Dürzî hükümdarlığının süreceğine inanması
gibi inanç esâsları ile ön plana çıkan bir fırkadır. ¹ Dürzîlik, İsmâîlîlikten
neş'et etmesine rağmen temel düşünceleri, sistem ve doktrinlerini oluşturu-
mak için başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Hint ve Yunan felsefesi, eski
Eflatunculuk, semâvî dinler ve daha birçok farklı kaynaktan etkilenmiştir.²
Dürzîlerin bâtnî karakterli bir oluşum olmalarında temel İslâm düşüncesine
muhalif görüşlere sahip olmaları, buldukları toplumda azınlık olarak yer
almaları ve benzeri birçok sâik etkili olmuştur. Böyle bir yapıya sahip olma-
ları nedeniyle tarih boyunca haklarında çok az şey bilinmiş ve hep merak
konusu olmuşlardır. Ancak 19. yüzyıl ile birlikte Dürzîlere ait kutsal metin-
lerin gün yüzüne çıkmaya başlaması başta batıda olmak üzere dünyanın
birçok farklı yerinde haklarında akademik çalışmalar yapılmasına imkan
sağlamıştır. Dürzîlere ait birçok kutsal metin vardır. Bu eserler arasında en
kutsal kitaplardan biri de kitap tanıtımımızın da konusu olan *Mishafü'l-
münferid bi-zâtihi* adlı mahtût eserdir. Eserin tanıtılmasındaki en büyük etken
hem eserin mezhebin kutsal kaynaklarından addedilmesi hem de Kur'ân
âyetlerinin farklı formatlarda kendi düşünce sistemlerine göre yorumlanma-
sıdır.

Eserin tanıtımına geçmeden önce kitabın aidiyeti hususunda bilgi ver-
mek yerinde olacaktır. Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki, eserin mezhebin
en önemli kurucularından addedilen Hamza b. Ali'ye ait olup olmadığı hu-
susunda farklı bilgiler mevcuttur. Muhammed Ahmet el-Hatîb, eserin
Dürzîlerin liderlerinden olan Kemal Canpolat tarafından Atıf el- 'Acemi

¹ Dürzîlerin inanç sistemleri ve tarihi hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Öz,
"Dürzîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 39-
48; Ahmet Bağhoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları,
2004), 41-188; Aytekin Şenzeybek, *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*, (Doktora Tezi,
Selçuk Üniversitesi, 2008), 40-432.

² Mustafa Şek'a, *İslâm bilâ mezâhib*, 11.Baskı, (Kâhire: Dâru'l-musriyye el-lübniyye, 1996),
313.

desteği ile ve Abdulhâlik Ebî Sâlih hattıyla yazıldığını ileri sürer.³ Ancak her ne kadar bu tür iddialar mevcutsa da Dürzîlerin temel kitabı olan *Resâilü'l-Hikme'* de Hamza b. Ali, bu eseri kendisinin kaleme aldığını açık bir biçimde ifade etmektedir. Bu husus eserin Hamza b. Ali'ye ait olma iddiasını destekler mahiyettedir.⁴

Mishafü'l-münferid bi-zâtihi adlı eserde Kur'ân âyetlerinin birçoğu ya aynen blok halinde alınmış ya da üzerinde kelime ekleme-çıkarma yoluyla birtakım tasarrufta bulunarak tahrif edilmiştir. Eser genel olarak Hâkim bi Emrillâh'ın uluhiyetini ikrâr ederek onu ilâh edinme, Dürzîlerin cennet nimetleriyle nimetleneceği düşmanların ise cezaya müstehak olacağı şeklinde dua üslubuyla yazılmış ifadeler içermektedir. Dürzîler nezdinde bu eser o kadar kutsal bir kitap olarak tellaki edilmektedir ki, bazıları bu eserin i'câz yönüyle Kur'ân belâgâtının üzerinde olduğunu bile ileri sürmüştür. Bu bağlamda eserin Kur'ân'ın bir taklit çalışması olduğu da ifade edilebilir.⁵ Eser, Dürzîlerin uluhiyet, nübüvvet ve meâd hakkındaki inançları hakkında bilgi vermesi açısından tanıtılmaya değer bir kaynaktır. Eser, 44 tane "Arf" denilen başlıktan oluşmaktadır. Eser "Arfü'l-feth" ile başlamakta, "Belâğu'l-hurumât ve arfü miski'l-hitâm" ile sona ermektedir. Eser, toplam 269 sayfadan oluşmakta olup, ek olarak kitabın sonunda birkaç sayfalık ek bilgiler de mevcuttur. Kitaptaki her bir başlığa "Arf" isminin verilme gerekçesi olarak da kitabın sonunda yer alan "Mülâhaza" başlığı altında "A'râf ile künyelendiniz ve işrâf ile de vasıflandınız." sözünden mülhem olduğu zikredilmektedir (s.270-271). Eserin "Mülâhaza" kısmından sonra kitapta geçen yabancı kelime, yer ve isim adlarının anlamını veren bir bölüm de mevcuttur (s.272-278). Yazar, kitabın birçok yerinde Allah'a ait sıfatları mezhebin lâhutî (ilâhî) ve nâsutî (beşerî) olarak tasvîr ettiği Hâkim bi Emrillâh'a hamletmekte, tabiri caizse Hâkim'i uluhiyet makamına yükseltmektedir. Eserin hemen hemen tüm pasajlarında "Yaratıcı Mevlâ sana itaat ettim.", "Ey ilâhım seni tenzih ederim, hamd ve şükür sanadır.", "Ey Mevlâ, seni tenzih ederim. Ey birlerin biri, çift ve tekten münezzeh olan, şey'i, eşyaları ve âlemleri yaratan Mevlâ.", "Ey habibim, şayet çağrın olmasaydı biz sağır kalırdık, nurun olmasaydı biz cemâlini göremezdik.", "Şüphesiz her şeyin sahibi sensin, öldüren de sensin dirilten de sensin.", "Mevlânız dilediğini insanlardan alır, dilediğini de verir, dilediğini yaratır, istediğini de öldürür, dilediğini de yok eder, şüphesiz o her şeyi kuşatıcıdır, size öğreten de odur." , "Her şeyden haberdarsın, her şeyi bilensin.", "O evveldir, âhirdir, zâhirdir

³ Muhammed Ahmet el-Hatib, *el-Harekâtü'l-bâtmiyye f'l-âlemi'l-islâmî-'akâiduha ve hükmü'l-islâmî fihâ*, 2.Baskı, (Amman: Mektebetu'l-aksâ, 1986), 314.

⁴ Resâilü'l-Hikme, *Risâletü't-tenzih*, (Lübnan: Dâr liecli'l-ma'rife, 1986), 17/94.

⁵ Bk. Şenzyebek, Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları., 21.

ve bâtıdır.” ve “Ondan başka ilâh yoktur.” tarzında Hâkim’in uluhiyetine delâlet eden ifadeler yer almaktadır. Eserdeki birçok âyet-i kerime de bu minvâlde yorumlanmıştır. Söz gelimi “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın...” (Ahzâb, 33/36) meâlindeki âyet “Yaratıcı Hâkim/Hâkim bi Emrillâh, dünya işlerinde hükmettiği zaman veya bir hükmü neshettiği zaman, erkek ve kadın muvahhide artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Hâkim’in emir ve nehiyelerine isyan eden kimse, ters yüz olur, dünya ve ahiretini kaybeder ve de apaçık bir şekilde sapmış olur.” şeklinde te’vîl edilmiştir (s.110-121).

Beri taraftan eserde Hâkim’in ilâh olarak addedilmesinin yanında Hamza b. Ali’nin de onun elçisi olduğu ve ona *Mishafü’l-münferid bi zâtihi* adlı kitabının nâzil olduğu da ayrıca geçmektedir (s.118-119). Bunun yanında tecelli ve işrâk zamanında Kur’ân-ı Kerîm’in hükmünün de ortadan kaldırıldığı iddia edilmektedir (s.41).

Eserde, âyetler mezhebin temel düşüncelerini destekleme mahiyetinde ya kelime ekleme-çıkarma ya da yerine başka bir kelime konulmak sûreti ile tamamen siyâk-sibâk göz ardı edilerek tahrif edilmiştir. Bu bağlamda Yazar, Kur’ân’da Allah lafzının geçtiği birçok yere Hâkim bi Emrillâh ifadesini koyarak açıklamıştır. Bu minvâlde te’vîl ettiği âyetlerden bir kısmına şunları misâl verebiliriz;

1. örnek; “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.” (Yusuf 12/87) ifadesi “Hâkim’in rahmetinden ümidinizi kesmeyin.” (s.124).

2. örnek; “...Allah’a yaptığınız yeminleri engel kılmayın...” (el-Bakara 2/224) ifadesi “Hâkim bi Emrillâh’a/Mevlânıza yaptığınız yeminleri engel kılmayın.” (s.176).

3. örnek; “Allah, sizi kayıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz...” (el-Bakara, 2/225) ifadesi “Mevlânız olan Hâkim sizi...” (s.176).

4. örnek; “Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.” (en-Nahl, 16/18) ifadesi “Şayet Mevlânızın nimetlerini saymaya kalkışsanız, onu sayamazsınız.” (s.182).

5. örnek; “...Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz...” (el-Müzzemmil 73/20) ifadesi “...onu Mevlânız Allah katında daha...” (s.185).

6. örnek; “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar...” (Âl-i İmrân 3/191) ifadesi “Onlar ki ayakta, otururken ve yanları üzerinde iken Mevlâ’larını/Hâkim’i anarlar.” (s.185).

7. örnek; “...Şüphesiz Allah hiçbir kibirleneni, övüngenini sevmez.” (Lokman, 31/18) ifadesi “Kuşkusuz Mevlânız kibirleneni, övüngenini sevmez.”

şeklinde birçok âyette Allah kelimesi “Mevlâ” yani Hâkim bi Emrillâh olarak tefsir edilmiştir (s.233).

Yazar, Kur’ân’da Allah lafzının geçtiği yerleri te’vîl ettiği gibi birçok âyeti “muvahhidun”⁶ olarak da yorumlamıştır. Yazarın bu bağlamda te’vîl ettiği âyetlerden bir kısmına şunları örnek verebiliriz;

1. örnek; “...Her topluluk kendi içeceği yeri bildi...” (el-Bakara, 2/60) ifadesi “Her muvahhid kendi içeceği yeri bildi.” (s.3).

2. örnek; “...hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur...” (el-Ahzâb, 33/36) ifadesi “...Hiçbir muvahhid erkek ve muvahhid kadın için...” (s.124).

3. örnek; “...Bu müminlere haram kılınmıştır.” (en-Nur, 24/3) ifadesi “Bu muvahhidlere haram kılınmıştır.”(s.165).

4. örnek; “İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimse-ler...” (en-Nûr, 24/19) ifadesi “Muvahhidler arasında...” (s.166).

5. örnek; “Mü’min kadınlara da söyle...” (en-Nûr,24/31) ifadesi “Mü’min muvahhid kadınlara söyle...” (s.167).

6. örnek; “...Ne olurdu da ben de Peygamber ile beraber aynı yolu tutsaydım (el-Furkân, 25/27) ifadesi “Keşke ben de muvahhidlerle beraber olsaydım.” (s.180).

7. örnek; “... Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler...” (el-Hasr, 9/59) ifadesi “Kendileri ihtiyaç halinde bulunsalar bile mümin muvahhidleri kendine tercih eder.” şeklinde Kur’ân’ın birçok yerinde âyetler “muvahhid” kelimesi ile yorumlanmıştır (s.183).

Yazar, kelime değişikliği yanında bazı âyetlere de kelime ilâve ederek nassı aslî manasından çıkarmıştır. Söz gelimi; Nahl 16/125. âyette yer alan “وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ” ifadesi “وَجَادِلْهُمْ وَمَا خَلْفَهُمْ” şeklinde tamamen kelimeler eklenerek âyet hem lafzen hem de manen tahrif edilmiştir (s.98).

Eserde birebir Kur’ân’dan alıntılar da yer almaktadır. Söz gelimi “Arfü’l-emr ve’t-takdîm” de Nur 24/35, Fecr 89/22, Fetih 48/10; “Arfü nidâi’l-hazret” de Hud 11/121, Nuh 71/26; “Arfü’n-nezleti ve’t-tecellî” de Rum 30/11, A’râf 7/91; “Arfü’t-tenbîh ve’l-hidâye” de Rahman 55/17, Bakara 2/10; “Arfü eb-nâi’l- evvelin ve’t-tecellî fî bilâdi’s-sind ve’l-hind” de Sâffât 37/93; “Arfü’l-muharremât” ta da Bakara 2/106. âyetler birebir yer almaktadır (s.10, 12, 15, 17, 18, 133, 154).

⁶ Bununla murâd edilen Bâri’nin tevhidine inanıp zâhiri ve bâtni şeriatı terkeden kimselerdir. Bk. Resâilü’l-Hikme, *Mukaddime*, 1: 24.

Eserde mana açısından da Kur'ân üslûbuna benzer ifadeler kullanılmıştır. Söz gelimi “Arfü nidâi'l-hazret” bölümünde “Yolunda kör bir şekilde babasının izinden gidip yüzüstü sürünen mi? yoksa dost doğru tevhûd'ın nuru ile nurlanmış hiçbir şeye muhtaç olmayan Mevlâ'nın yolu üzere giden mi? hedefe ulaşır” ifadesi Mülk 67/22'de geçen “Yüzükoyun sürünen mi, yoksa doğru yolda düpedüz yürüyen mi daha doğru yoldadır?” meâlindeki âyetten (s.11); “Arfü's-sekaleyn” bölümünde de “İnsanı yarattı, sonra onu şekillendirdi, daha sonra onu hayvan ağacının yapraklarıyla gölgelendirdi, sonra ona beyânı öğretti, ey ins ve cin topluluğu nasıl oluyor da onun nime-tini inkâr ediyorsunuz.” şeklinde uzun bir şekilde devam eden cümleler Rahman sûresinde çokça zikredilen “O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini inkâr ediyorsunuz?” ve aynı şekilde yine aynı sûrede yer alan “İnsanı yarattı, ona beyânı öğretti.” ifadelerinden mülhem olması kuvvetle muhtemeldir (s.187).

Eserde, kıyâmet tasvîrini ele alan âyetler de yine kendi düşünce sistemlerine göre yorumlanmıştır. Söz gelimi Hac 22/2. âyette her hamile kadının karnındaki çocuğunu düşüreceği, insanların dehşetten dolayı sarhoş gibi olmaları şeklinde kıyâmetin dehşetini ifade eden âyetler “Arfü'z-zelzele” başlığı altında birebir aynen alınmış; mezkûr âyetin sonunda yer alan “Allah'ın azabı çok şiddetlidir” ifadesi de “Şüphesiz Mevlânız Allah'ın azabı şiddetlidir” şeklinde te'vîl edilmek suretiyle ve “مولاكم/Mevlânız” kelimesi eklenerek alınmıştır. Yine kıyâmet sahnelerinden biri olan güneşin dürülmesini konu edinen Tekvîr 81/1. âyeti de eserde, “semânın güneşi dürüldüğü zaman” tarzında te'vîl edilmiştir (s.44).

Yazar, “Arfü salavâtü't-şerâi'” adlı bölümde ise İslâm'ın temel esâsları olan namaz, oruç, hac ve zekât gibi unsurların da tamamen ilgâ edildiğini ileri sürer. Yazar, ardından kısaca şu hususlar üzerinde durur; Buna bağlı olarak günde kılınan beş vakit namazlar da mücerret rüku' ve secdeden ibarettir. Diğer taraftan Müslümanların zâhiren Kur'ân ile amel edilmesinin nedeni de salt riyadır. Ayrıca böyle bir harekette bulunulmasının yegâne gâyesi de Hâkim bi Emrillâh'ı ve muvahhidleri kandırmaktır. Fakat nihâyetinde bunları yapmakla sadece kendilerini kandırmakta ve beş vakit namaz kılmakla doğru yoldan sapmışlardır. Yazar, namazla ilgili Dürzî mezhebinin temel düşüncelerini serdettikten sonra bir adım daha ileri giderek Müslümanların bedenleri ile Ka'be'ye dönüp namaz kılmaları onların selîm yoldan saptıklarına ve küfrün içine gark olduklarına delâlet ettiğini iddia eder (s.129-130).

Sonuç olarak diyebiliriz ki; *Mishafü'l-münferid bi zâtihi* adlı eser Dürzîlerce çokça kutsal kabul edilmektedir. Eser, özellikle bâtnî hüviyetli bir fırka olan

Dürzî inancını birçok açıdan tanıtmaya yönüyle Dürzîlik literatüründe hiçbir araştırmacının müstağni kalamayacağı temel/birincil kaynakların başında gelmektedir. Mülahaza edilebildiği kadarıyla Kur'ân âyetleri kâh te'vîl edilmiş, kâh âyetlerin yeri değiştirilmek suretiyle ya da kâh tamamen siyâk-sibâk tamamen göz ardı edilerek âyetlerin anlamları bozulacak şekilde âyetlerdeki kelime öbekleri yerine farklı lafızlar getirilmek sureti ile tahrif edilmiştir. Eserde Kur'ân âyetleri bağlamında yapılan yorumlar ne Arap dilinin dilsel ve nahivsel yapısına ne de herhangi bir ilmi delile dayanmaktadır. Ortaya konulan bu yorumların olsa olsa sübjektif ve keyfî yorumlar olduğunu söyleyebiliriz. Ancak durum böyle olmakla birlikte eserin Dürzîlerin kutsal bir kitabı olarak mezhebin temel inanç sistemlerini genel olarak içermesi ve yapılan Kur'ân yorumlama faaliyetleri açısından araştırmacılara Dürzîler hakkında genel bir bakış açısı sunması en önemlisi de az da olsa Dürzîler için Kur'ân'ın kudsiyeti ve atfettiği önem hakkında bir bilgi vermesi yönünden değerli bir kaynaktır. Eser bu yönüyle üzerinde etüt edilmeyi hak eden Dürzîlerin temel kaynaklarından biridir.

KAYNAKÇA

- Bağlıoğlu Ahmet. *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Hatib, Muhammed Ahmet. *el-Harekâtü'l-bâtıniyye fi'l-âlemi'l-islâmî-'akâiduha ve hükümü'l-islâmî flhâ*. 2.Baskı. Amman: Mektebetü'l-Aksâ, 1986.
- Öz, Mustafa. "Dürzîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 39-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şek'a, Mustafa. *İslâm bilâ mezâhib*. 11.Baskı. Kâhire: Dâru'l-mısıriyye el-lübnaniyye, 1996.
- Şenzeybek, Aytekin. *Resâilü'l-Hikme'ye Göre Dürzî İnanç Esasları*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.